

INKLYUZIV TA'LIMNI JORIY ETISHDAGI TO'SIQLAR
VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI

Ergashev Yusuf

Guliston davlat universiteti

Itimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlatimizda inklyuziv ta'lim tizimini joriy etishning zarurati, mazkur tizimni joriy etish oldida turgan to'siqlar va ularni bartaraf etish shu sohani rivojlantirish yo'llari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv, integratsiya, pedagog, boshlang'ich tayanch korreksion sinf, ta'lim, individual xususiyatlar, ijtimoiy xulq-atvor, inklyuziv ta'lim.

Абстрактный. В данной статье описывается необходимость внедрения системы инклюзивного образования в нашей стране, препятствия, стоящие перед внедрением этой системы, а также пути их преодоления и развития данной сферы.

Ключевые слова: инклюзия, интеграция, педагог, начальный коррекционный класс, образование, индивидуальные особенности, социальное поведение, инклюзивное образование.

Abstract. This article describes the need to introduce an inclusive education system in our country, the obstacles to the introduction of this system, and ways to overcome them and develop this area.

Keywords: inclusive, integration, teacher, primary basic correctional class, education, individual characteristics, social behavior, inclusive education.

Kirish. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olishi nihoyatda yuqori e'tiborni talab qiluvchi umumta'lim tizimining sohasi hisoblanib, imkoniyati cheklangan bolalar jamiyatning ijtimoiy qatlamidir, chunki ularning ko'pchiligi kam ta'minlangan oilalarda voyaga yetganlar. Inklyuziv ta'lim – bu imkoniyati cheklangan bolalarni barcha zaruriy vositalar bilan ko'pchilik bolalar uchun amalga oshiriluvchi ta'lim tadbirlariga jalb etishdir. Shundagina biz imkoniyati cheklangan barcha bolalarni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga erishishimiz mumkin. Maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida respublikamizda ko'zga ko'rinarli ishlar qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan¹, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilashga qaratilgan, alohida ta'lim

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.

ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, umumta'lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy-pedagogik kuzatish bo'yicha mutaxassislar) bilan ta'minlash; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish kabi bandlar kiritilgan. Bundan tashqari, —Zamonaviy maktablarni qurishda ushbu maktablarda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ular uchun maxsus infratuzilma bo'lishi va jihozlanishini ta'minlash maqsadida inklyuziv ta'limni tashkil etish bo'yicha —Zamonaviy maktabga qo'yiladigan me'yoriy talablar loyihasi ishlab chiqildi. Mana shu maqsadda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 13.10.2020 yildagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi².

Asosiy qisim. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktablarda inklyuziv ta'lim va boshlang'ich tayanch-korreksion sinflar faoliyatini yo'lga qo'yish hamda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish yuzasidan salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim muassasalarimizda sog'lom va imkoniyati cheklangan bolalarning birgalikdagi ta'lim tizimining joriy etilishi yurtimizda xalqaro inson huquqlari me'yorlariga mos islohotlar amalga oshirilayotganining dalilidir. Inklyuziv o'qitish masalasi butun Jahon hamjamiyatida tan olingan va xayrixoxlik bilan amalga oshirilishi ta'lim siyosatining eng asosiy yo'nalishidir. Yangi taxrirdagi Konstitutsiyamizning 50-moddasida: “Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga egabo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi” deb belgilab qo'yilganligimamlakatimizda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim jarayoni tashkilotilganligining qonuniy dalilidir³. “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlar tasdiqlash to'g'risida”gi qarorda malakatimiz ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim joriy etishning me'yoriy-huquqiy asoslari, joriy etish tartibi, me'zonlari belgilangan⁴. Ungako'ra, o'quvchilarning bino ichida harakatlanishi va ta'lim olishlari uchun maxsus sharoitlaryaratilgan maktablarda inklyuziv va boshlang'ich tayanch korreksion sinflar tashkil etiladi. Qarorda inklyuziv ta'lim sinfi hamda boshlang'ich tayanch korreksion sinf atamalari quyidagichata'rif berilgan: -inklyuziv ta'lim sinfi maktabdagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning boshqa(sog'lom) bolalar bilan teng

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning 13.10.2020 yildagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori.

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30.04.2023-yil.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta'lim ehtiyojlaribo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlarito'g'risida”gi Qarori. PQ-4860.

huquqli va birgalikdagi ta'lim olishlari shaklida tashkil etilgan sinf.-boshlang'ich tayanch korreksion sinfi – maktabda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun alohida tashkil etilgan boshlang'ich sinf. O'quvchilarni mazkur sinflarga qabul qilish hududiy xalq ta'limi boshqarmasi huzuridatashkil etilgan Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasiga ko'ra, ota-onalar yoki ularningo'rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan amalga oshiriladi. Inklyuziv va boshlang'ich tayanch-korreksion sinflarga faqat bir xil tashxisdagi o'quvchilar qabul qilinadi.

Ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni joriy etishning barcha uchun afzallik tomonlari ko'p. *Inklyuziv ta'limga jalb etilganda alohida yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilar:* - jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradilar; - ijtimoiy xulq va o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini yaratadilar; - ularning imkoniyatlarini hisobga olgan o'quv materiallarini o'zlashtiradilar; - tengqurlari bilan turli o'yinlarda ishtirok etib rivojlanadilar; - jismoniy tarbiya darslarida shaxmat-shashka o'yinlari, turli sport musobaqalarida vaqtnikuzatuvchi hakam yoki darvozabon bo'lishlari mumkin; - do'stona muhitda do'st orttiradilar; - turli ko'ngilochar va bayramona dasturlarda ishtirok etadilar.

Inklyuziv ta'limga jalb etilganda boshqa (sog'lom) o'quvchilar: - do'stona muhitni yaratadilar; - maxsus ehtiyojli bolalarga g'amho'rlik qiladilar, ularni turli o'yinlarga jalb qiladilar; - sinf tadbirlarida ishtirok etadilar; - tozalik va ozodalikni ta'minlaydilar; - jamoa oldida ma'suliyat hissini rivojlantiradilar; - didaktik va o'yin vositalarini tayyorlashda birgalikda ishtirok etadilar.

Ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonida hal etilishi kerak bo'lgan ko'plab to'siqlar ham mavjud. - Pedagog xodimlarning ruhiy va jismoniy kamchiliklarga ega bolalarning individualxususiyatlari haqida to'la ma'lumotga ega bo'lmaganliklari; - o'quv ish rejalarini, qolaversa, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilish masalalari; - imkoniyati cheklangan bolalarning yot muhitga moslashuv va guruhdagi o'zaromunosabatlar; - ota-onalarning inklyuziv ta'limga munosabati; - ota-onalar uchun nogiron bolalarni o'qitish tizimi, inklyuziv ta'lim tizimi haqidagi o'quvqo'llanmalarining yo'qligi; -maxsus ehtiyojli bolalarni uyda o'qitish uchun mutaxassislarning mablag' bilanta'minlash tizimining joylarda talab darajasida yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi; -nogiron bolalar oilasi bilan maktabning uzviy aloqasi yo'qligi; -nogiron bolalarni maktabga kelishi uchun transport bilan ta'minlash masalalari; -chekka qishloqlardagi tashxisning yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi; -nogironlar aravachalari, qo'ltiq hassalar, eshituv apparatlari, ko'zoynaklar, travmotologikpoyafzallarning yetishmasligi; -davlat tomonidan kasb-hunarga yo'naltirish, ish bilan ta'minlash, muammolari to'laqonlihal qilinmaganligi; -nogiron bolalarga qarovchi ota-onalar uchun nafaqaning yo'qligi; -tevarak-atrof muhitini nogiron bolalarga nisbatan salbiy munosabati; -nogiron bolalar bilan ishlash mahallalarda yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi va nodavlat-notijorat tashkilotlarning

faoliyati yetarli emasligi; -nogiron bolalarning ota-onalaridagi huquqiy bilimining yetarli emasligi va davlattomonidan belgilangan imtiyozlarni bilmasligi; -ta'lim muassasalari uchun kadrlarning yetarli emasligi; -inshootlarning maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun moslashtirilmaganligi; -malaka oshirish tizimida umumta'lim pedagoglarini maxsus ta'lim yo'nalishi bo'yicha qayta tayyorlash ishlari talab darajasida emasligi.

Inklyuziv ta'limda maktabdagi jismoniy sharoit ham katta o'rin tutadi. Oddiy qilibaytadigan bo'lsak, barcha maktablar eshigiga o'quvchilar zinapoyalar orqali kirib boradilar. Lekin bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yuradigan nogiron bolalar ko'tarila olmaydilar, hattoqo'ltiqayoqda yuradigan bolalar ham, qiynalishlari mumkin. Demak, zinapoyalardan ham, eshiklardan ham sog'lom bolalar bilan birga nogiron bolalar ham bimalol o'tishlari uchun qulaysharoit yaratilishi shart. Bundan tashqari, sinf xonalari va laboratoriyalardagi maxsus o'rindiqhamda moslamalar ham nogiron bolalarga mos bo'lishi kerak. O'qishga imkon yaratish ham judamuhimdir. Yozish qobiliyatlarida buzilish mavjud bo'lgan bolalarga tovush va tasvirnikattalashtirish yetarli bo'lmaydi. Bunda o'quvchilar imo-ishora yoki Brayl xatini puxtao'rganishlari kerak. Aqliy nuqsoni bor bolalar soddalashtirilgan yozma yoki og'zakiinformatsiyani olishlari kerak. O'quv rejasini bunday differensiyalash o'qituvchilarda o'z ishlarigajodiy yondashishni taqozo etadi. Maktab ma'muriyati buning uchun o'qituvchilarga imkonyaratib berishi kerak. Bunday ijodiy yondashuv o'quv rejasiga qattiq talab qo'yilgan joylardabirmuncha qiyinchilik tug'dirishi mumkin⁵.

Inklyuziv ta'lim tizimini samarali tashkil etish, barcha imkoniyati cheklangano'quvchilarni umumta'lim tizimiga qamrab olish hamda ijobiy natijalarga erishish uchun mavjudmuammolari ularni bartaraf etish yo'llarini izlab topish hamda amalga oshirish lozim. Buyuk Britaniya davlati "Bolalarni qutqaring" tashkiloti, uning boshqa mamlakatlardagi tashkilotlariinklyuziv ta'limdagi asosiy to'siqlarni xalq ta'limi tizimi va maktablarga qo'yadi⁶.

Bizning fuqarolik jamiyatiga qadam qo'yayotgan davlatimizda bunday to'siqlarni o'z-o'ziniboshqarishning milliy modeli bo'lgan mahallarda hal etish mumkin. E'tiborsizlik (1), yashirish(2), mablag' masalasi (3), sharoitga moslashmaslik (4), kambag'allik (5), sinfda o'quvchilarsonining ko'pligi (6), kamsitish (7), qaramlik (8), kutilmagan holatlar (9) kabi to'siqlarnimahallalarda bimalol bartaraf etsa bo'ladi, yoki bu muammolarni hal etishni quyidagi jadval asosida shunday tasdiqlash mumkin. Maktab shtatida maxsus pedagoglar, ijtimoiy xodimlar va maslahtchilar mavjud – ularning bari o'qituvigayordam ko'rsatadi. Maxsus o'qituvchi sinf o'qituvchisi va uning yordamchisiga ko'maklashishhamda maxsus guruh yoki yakka tartibdagi

⁵ Shomahmudova R.Sh. Inklyuziv ta'lim (Xalqaro va O'zbekistondagi tajribalar). Toshkent-2011.

⁶ Fayziyeva U., Nazarova D., Kolbayeva X. J. Eshitishida muammolari bo'lgan bolalarinklyuziv ta'limi. O'XTV Avloniy nomidagi XTRXMOMI, BMT Yunisef. XBJ.T.,2005

mashg'ulotlarga o'quvchi olish uchun asosiy guruhgakelishi mumkin. Dars o'tkazish jarayonida zaruriyatga qarab boshqa mutaxassislar (logoped, LFKuslubshunosi) ham ishtirok etishlari mumkin, ammo, odatda ular davolashni individual asosdao'tkazadilar⁷.

Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalarida o'qitish ya'ni inklyuzivta'lim uchun quyidagi shart-sharoitlarni yaratish lozim: - nogironlikni erta tashxis qilish; -umumta'lim muassasalari binolarida alohida ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilganbarcha shart-sharoitlar (inshootlar)ni yaratish; - korreksion yordamni amalga oshirishning markaziy tarmog'ini ko'paytirish; - umumta'lim muassasalari va maxsus ta'lim muassasalari o'rtasida mustahkam aloqao'rnatish, ya'ni —birodarlashgan muassasalar faoliyatini yuzaga keltirish; -ayrim nogiron bolalarni umumta'lim muassasalari sharoitida o'qitishni tashkil etishmaqsadida umumta'lim pedagoglari malakasini oshirish, qayta tayyorlash kurslaridan o'tkazish vaularni maxsus yordamchi vositalar, o'quv-metodik adabiyotlar, uslubiy qo'llanmalar bilanta'minlash, shuningdek maktabda turli dasturlar yordamida ta'limni tashkil etish; -barcha bolalar uchun ta'lim sharoitini yaratish va ta'lim samaradorligini oshirish; - MTMda turli xil nuqsonli bolalarning xarakter va individual xususiyatlari, rivojlanishihaqida seminarlar, pedagogik kengashlar, davra suhbatlari o'tkazish, mutaxassislar tayyorlash; - o'quv ish rejalarini tashkillashtirishda bolalarning individual xususiyatlarini inobatgaolib, ularga alohida yondashuvli ish rejalari ishlab chiqish; - imkoniyati cheklangan bolalarning oilasi va MTM o'rtasida uzviy hamkorlik ishlariniyo'lga qo'yish;

- ota-onalarga inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyatini tushuntirish; - imkoniyati cheklangan bolalarga qulay shart-sharoit yaratish, fazilatlariga yo'g'rilganmunosabatni rivojlantirish; -sinf o'qituvchisiga maslahat va yordam berish; -zaruriy o'quv qo'llanmalari va yordamchi materiallar bilan ta'minlash; -ota-onalar, ko'ngillilar yoki katta o'qituvchilar tomonidan zarur bo'lgan yordamlarnita'minlash; -o'quv reja, dars jadvali, baholash mezonlariga moslashtirish va o'zgarishlarga ko'niktirish masalalarini shakllantirish; - o'qituvchilar ko'nikma va malakalarini oshirish uchun sharoit yaratish;

-faol qo'llab-quvvatlovchi rahbar va shu kabilarni o'z ichiga olgan ijobiy maktab muhitinitashkil etish va ta'lim jarayonida do'stona munosabatni shakllantirish; - bolalarni aniqlash va baholashda ma'muriyatga yordam ko'rsatish; -ijtimoiy, psixologik va sog'liqni saqlash xizmatlarini muvofiqlashtirish kabi ishlarniamalga oshirish; -inklyuziv ta'limni qo'llovchi moliyaviy man'ba mexanizmini aniqlash, uni qonuniyjihatdan himoyalash; -alohida yordamga muhtoj bolalar bilan aloqador turli tashkilotlar, bo'limlarni birgalikdafaoliyat ko'rsatishini, markaziy muvofiqlashtirish; - davlatlararo keng qamrovli hamkorlikni rivojlantirish; - imkoniyati cheklangan bolalar uzluksiz

⁷ X.N.Muzaffarova, D.Tangirova "Inklyuziv ta'lim" fani bo'yicha o'quv metodik qo'llanma .Jizzax davlat pedagogika instituti. 2011 y.

inklyuziv ta'limini takomillashtirish; -metodik majmualar (dastur, darslik, o'quv reja metodik qo'llanma; va tavsiyalar) yaratish; - yangi tahrirdagi DTSlarini maxsus ta'limga moslashtirish; - imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim maktablarida ta'lim olishlarini nuqson turiga ko'ra (ko'rish, eshitish, aqliy va nutqiy rivojlanishini) e'tiborga olgan holda individual rivojlantiruvchi variativ o'quv reja-dasturlarini ishlab chiqish; - respublikadagi imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga korreksion-pedagogik yordam ko'rsatishning markalashtirilgan bazasini zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida yaratish; - inklyuziv ta'limni amaliyotga tatbiq etishda moliyaviy ta'minot va xususiy manba'lardan foydalanishni kengaytirish; - inklyuziv maktab uchun kerakli moddiy-texnik bazani o'rganish bo'yicha takliflarni kiritish; - zarur bo'lgan yordamchi texnik vositalar bilan ta'minlash masalalarini davlat, davlatdantashqari byudjetlar (xorijiy investitsiyalar, grantlari) asosida amalga oshirish; - umumta'lim, maxsus ta'lim pedagoglarini hamkorlikda faoliyat ko'rsatishini amalga oshirish va imkoniyati cheklangan hamda sog'lom tengdoshlari orasida do'stona munasabatni shakllantirish⁸.

Jamiyatda insonlar orasida nogiron bolalar haqida bilimlarning yetishmasligi oqibatida maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari nogiron bolaning qobiliyatlari, huquqlari va ehtiyojlari muntazam ravishda qadrlanmasa, bolalarda o'ziga vaqobiliyatlariga nisbatan salbiy munosabat shakllanib boradi. Har qanday jamiyatda har bir bolano'yob, maxsus ehtiyojli bolalar esa boshqa bolalar singari huquq, ehtiyoj va intilishlarga ega degandalikni idrok etish zarurati mavjuddir. Ushbu bilimlarni chuqurlashtirish bu imkoniyati cheklangan olib borish bola, oila, hamjamiyat darajasida hamma uchun muhimdir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30.04.2023-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojli bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. PQ-4860.
3. Shomahmudova R.Sh. Inklyuziv ta'lim (Xalqaro va O'zbekistondagi tajribalar). Toshkent-2011.
4. Fayziyeva U., Nazarova D., Kolbayeva X. J. Eshitishda muammolari bo'lgan bolalarinklyuziv ta'limi. O'XTV Avloniy nomidagi XTRXMOMI, BMT Yunisef. XBJ.T.,2005
5. X.N.Muzaffarova, D.Tangirova "Inklyuziv ta'lim" fani bo'yicha o'quv metodik qo'llanma. Jizzax davlat pedagogika instituti. 2011 y.
6. "Inklyuziv ta'lim" fanidan o'quv-uslubiy majmua. A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti. Toshkent -2014.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning 13.10.2020 yildagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori.

⁸ "Inklyuziv ta'lim" fanidan o'quv-uslubiy majmua. A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti. Toshkent - 2014.